

VASS VILMOS

A KRITIKUS GONDOLKODÁS JELENTŐSÉGE ÉS FEJLESZTÉSE

MIÉRT FONTOS A KRITIKUS GONDOLKODÁS?

Amennyiben megkérdezzük az utca emberét arról, hogy mit várnak a közoktatástól, a nagy többség minden bizonnyal ugyanazt a választ adja, mint 200 évvel ezelőtt. Nevezetesen: tanítsák meg a gyermekét írni, olvasni és számolni. Kétségtelenül fontos alapképességekről van szó. Az íráskészség fejlesztésének jelentőségéről napjainkban is egyre több tanulmány jelenik meg. Az olvasás közismerten a szövegértés, a kommunikáció, sőt minden gondolkodási művelet alapja. A számolás többek között a logikus gondolkodásban játszik jelentős szerepet. A 20. század azonban (optimista megközelítésből tekintve) jelentős mértékben megváltoztatta ezt a kissé egyszerű, hétköznapi felfogást. Mi lehet ennek a változásnak az oka? Mindenekelőtt az információrobbanás hihetetlen sebessége, az adatmennyiség exponenciális növekedése. 2020-ban az emberek 1.7 MB adatot hoztak létre minden másodpercben, 500 000 tweet-bejegyzést tettek közzé naponta, mindennap elküldtek 306.4 milliárd e-mail-t (Bulao, 2021).

Nota bene, az információ megtalálása ma már látszólag nem okoz problémát. A diákok okostelefonjaik segítségével gyorsan tudnak keresgél- ni az interneten. Ám a megtalált információk megbízhatóságának és relevanciájának értékelése, az információ válogatása és az eligazodás minősége már komolyabb nehézségbe ütközik. Amennyiben a kritikus gondolkodást magyar nyelven a Google keresőjébe beírjuk, 0.35 másodperc alatt nagyjából 1 150 000 találatot kapunk. Angol nyelven 0.68 másodperc alatt nagyjából 1 370 000 000 találattal szembesülünk. Nem meglepő, hogy a megtalált információk megbízhatósága és relevanciája megkérdőjelezhető. A Google Tudós segítségével szűkíthetünk, eb-

ben az esetben a magyar nyelvű találati arány 19 700 találat (0,06 másodperc), angol nyelven 5 030 000 találat (0,07 másodperc).¹

A gazdasági előrejelzések szerint 2025-re a munka világában a legfontosabb 10 képesség között szerepel a kritikus gondolkodás és elemzés (Whiting, 2020). Kétségtelen tény, hogy az információ megtalálásában és válogatásában jelentős szerepet játszik a kritikus gondolkodás, ám nem meglepő, hogy az elemzési képességgel is összefüggésbe hozható. Szakdolgozóim munkáját, régi szakasomnak megfelelően, mint a napilapok esetében, a végétől kezdem el olvasni. A következtetésekben megfogalmazott gondolatok sokat elárulnak a kritikus gondolkodás minőségéről. Sokan egyszerűen a munka tartalomjegyzékét ismétlik meg, így a szakdolgozatuk is erőteljesen leíró marad. Ritka kivétel az, amikor a konklúzió nyitott marad. Dilemmákat, kérdéseket, különböző szcenáriókat olvasok a legnagyobb örömmel. Ez már az elemzés ékes bizonyítéka és eredménye. Meggyőződésem, hogy mindennek a folyamatnak az alapja a kritikus gondolkodás. A dilemmáknál és a kérdéseknél maradvány, nyilvánvaló, hogy azok a diákok képesek kritikusan gondolkodni, akik tele vannak kételkedéssel és kérdésekkel. Érdeemes megfigyelni egy félév során, hogy kik azok a tanulók, akik mernek kérdezni, kérdéseik nyitottak és eredetiek. Számuk bizonyára nem olyan sok, ám becsüljük meg ezeket a „fehér hollókat”. Hasonló a helyzet a különböző dilemmák felvázolása esetében. Mondhatjuk, hogy ez a problémamegoldás képességének a terepe, ám nem pusztán a probléma megoldásairól (bizony, többes számban) van szó. Ennek alapja a problémaérzékenység. Szakdolgozóim először is azzal szembesülnek, hogy nem adom meg nekik, hogy mit kell elolvasniuk.

Azt már láthattuk, hogy az információ megbízható és releváns keresése a kritikus gondolkodás egyik ékköve. Ám az még nagyobb meglepetést okoz számukra, amikor el kell küldeniük a kutatási kérdésüket. Ez nem egyszerűen az elolvasottak megértéséről szól. Sokkal inkább az összefüggések átlátásáról és a problémaérzékenységről. Képesek-e megtalálni egy adott témában azokat a novumokat, érdekes és új területeket, amelyeket érdemes vizsgálni? Ebben az esetben a kritikus gondolkodás újabb fontos eleméhez érkeztünk el.

Képzelnék el egy olyan jelenetet az osztályteremben, amikor az egyik diákunk váratlanul azt mondja: úgy gondolom... vagy: álláspontom szerint.... Kissé szürrealisztikus jelenet. Pedig a kritikus gondolkodás jelentőségét a vitakultúra erősítésében, nevezetesen az érvelésben és a vitakozásban is megtalálhatjuk. A saját álláspont markáns megfogalmazásához és a másik véleményének a megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a kritikus gondolkodás. Hasonló a helyzet a reflexiók megfogalmazása esetében. Az, hogy melyik diákunk milyen minőségben és mélységben reflektál a feladatra, a teljesítményére vagy éppen a tanóra sikerességére, nagymértékben a kritikus gondolkodásán múlik.

HOGYAN LEHET A KRITIKUS GONDOLKODÁST FEJLESZTENI?

A fentiek alapján mindenképpen egy holisztikus szemlélet szükségeltetik, önmagában egy-egy képességet, így a kritikus gondolkodást sem lehet eredményesen fejleszteni. Mindenekelőtt olyan tanulási környezet megteremtése a cél, amelyben tanulóink bátran kérdeznek, markánsan megfogalmazhatják saját véleményüket és ütköz-

¹ 2021. november 9-i adatok.

tethetik álláspontjukat egy-egy vita keretében. Ebben a környezetben a bátorság, a nyitottság és a rugalmasság alapértékek. A tanulási környezet mellett azonban olyan lehetőségeket kell teremteni, amelyekben a kritikus gondolkodás fejlődik. Pedagógiailag ezek a lehetőségek leginkább a motiváló módszerekben valósulnak meg. A játékokban, a csoportmunkában, a vitában, a kutató-felfedező módszerekben, a drámapedagógiában és a projektekben (Báthory, 2000). Nézzünk erre néhány konkrét példát! A példák jelentős részét osztályaimban meg is valósítottuk, a gyakorlatban működnek.

A tanulói kérdéskultúrát leginkább a kérdéskártyákkal támogathatjuk. Egy-egy témakör tanításakor, valamilyen a folyamat közepén, illetve a végén azt kérjük, hogy diákjaink fogalmazzák meg azt a nyitott kérdést, ami leginkább foglalkoztatja őket vagy azt a kérdést, amit a tanulóiktól megkérdeznének. Ősi pedagógiai igazság, csak az tud kérdezni, aki tud és aki érti az összefüggéseket. Ráadásul a tanulói kérdéskultúra erősítése a fejlesztő értékeléssel is szoros összefüggésben van, hiszen a minőségi kérdések a megfelelő támogató környezetben a fejlődés nyomán követésében és az önálló tanulásban is jelentős szerepet játszanak (Short, 2018).

A versek elemzése a kritikus gondolkodás igazi terepe. Amennyiben lehetőséget teremtünk arra, hogy diákjaink bátran megfogalmazhassák véleményüket a verssel kapcsolatban, akár eltérő álláspontot is képviselhetnek a tankönyvi elemzésekkel szemben, már eredményesebbek vagyunk a kritikus gondolkodás fejlesztésében.

Hasonló a helyzet egy-egy történelmi korszak, személyiség és esemény értékelésével. Tipikus példa a középkor értékelése. A „sötét középkor” hétköznapi álláspont megcáfolása bizonyítékokkal, tényekre alapozott érveléssel. Ehhez valóban minőségi kritikus gondolkodás szükséges. Hasonló a helyzet Mátyás király uralkodásának értékelésével. Különös tekintettel az „igazságos Mátyás” közismert megfogalmazásával kapcsolatban, adópolitikájának összefüggésében. Számos hasonló időszak van a magyar történelemben, aminek a megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a kritikus gondolkodás. Gondoljunk csak Kossuth és Görgey vitájára, ellentmondásos történelmi

megítélésükre. Vagy akár a mohácsi csatavesztés előzményeire, okaira és következményeire vonatkozóan. A példák sora még folytatható.

A projektben történő munkálkodás éppen azért eredményesebb, mert a munkálatok során a diákok ütköztethetik véleményüket, reflektálhatnak a saját és mások munkáira vonatkozóan és részt vehetnek a kollaboratív értékelési kultúra megerősítésében. Például a „görög lakoma” projekt esetében a diákok beöltözhetnek isteneknek, véleményt formálhatnak a tradicionális görög ételekről és a beszélgetés közben értékelhetik a spártai harcmódot és az áruló szerepét a thermopülai csatavesztésben. A kritikus gondolkodás fejlesztésének némiképpen komplexebb módja az, amikor az 1848–49-es szabadságharc összefoglalásaként szervezünk egy hadvezéri kerekasztal-beszélgetést néhány tehetséges diákunkkal. A hadvezérek választhatnak egy-egy kiemelkedő csatát, amelyet ezt követően források és térképek segítségével megvitatnak és értékelnek. Hasonlóan komplex feladat a jelenlegi járványügyi helyzetről megjelent cikkek és egyéb médiatartalmak értékelése, elemzése. A téma aktualitása már eleve motiváló a diákok számára, hiszen valamilyen formában mindenkit érint. Az információk megbízható és releváns értékelése, mint azt korábban olvashattuk, a kritikus gondolkodás fejlesztésének egyik markáns hozzáadott értéke. Ebben az esetben tanulóink összegyűjtik a téma szempontjából legfrissebb híreket és ezeket megbeszélik. A feladat egyik része a megbízható, hiteles és a fake news csoportosítása, szelektálása. Majd ezt követően jöhet a megbízható hírek értékelése, megvitatása, a különböző álláspontok elemzése.

HOGYAN TOVÁBB?

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a kritikus gondolkodás fejlesztése az egyik legígéretesebb, egyben legnehezebb feladat napjaink pedagógiájában. Oktatáspolitikai szempontból nem elég a törvényekben és a tantervekben hangzatos kijelentéseket és tétova célkitűzéseket megfogalmazni. Ennél lényegesen többre van szükség. Egyrészt a kritikus gondolkodás fejlesztésében előrébb tartó jó gyakorlatokat, módszertani innovációkat

érdemes összegyűjteni és pályázatok segítségével egyrészt a pedagógusokat és az iskolákat megbecsülni, másrészt a tapasztalatokat megosztani. Ez a kritikus gondolkodás implementációjának alulról felfelé (bottom-up) ható folyamata. Másrészt szükséges a felülről lefelé (top-down) ható folyamatokban is gondolkodni. Nevezetesen a kritikus gondolkodás fejlesztésének támogató környezetét érdemes kialakítani, amelyben a komplex online és offline eszközei (tervezési, módszertani és értékelési segédanyagok) játsszák a legnagyobb szerepet. A támogató környezet másik jelentős eleme a szisztematikus és tudatos továbbképzések rendszere, amelyben a képzések az iskolákban folyamatosan történnek, lehetővé téve az eredményes adaptációt és kölcsönös visszajelzéseket. Végül, de nem utolsósorban, a kritikus gondolkodás fejlesztését a hatékony kommunikáció is támogatja, amelyben a helyi és országos médiumokban a téma egyre többet szerepel, a jó gyakorlatokat és az innovatív műhelyeket bemutatják a szélesebb közvélemény számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Báthory Zoltán (2000): *Tanulók, iskolák – különbségek*. OKKER Oktatási Kiadó, Budapest.
- Bulao, Jacquelyn: *How Much Data Is Created Every Day in 2021?* Techjury Last Updated: November 1, 2021 <https://techjury.net/blog/how-much-data-is-created-every-day/#gref>
- Short, Kasey: *Critical Thinking. Establishing a Culture of Questioning* EDUTOPIA 2018. november 5. <https://www.edutopia.org/article/establishing-culture-questioning>
- Whiting, Kate: *These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them*. World Economic Forum 21 Oct 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/>

HASZNOS OLVASANDÓK:

- Jacobs Heidi Hayes (2010): Curriculum 21. ASCD Alexandria VA.
- Készségfejlesztés 1: Kritikus gondolkodás. Engame Akadémia, <https://engame.hu/2018/11/21/keszsegfejlesztés-1-kritikus-gondolkodás/>
- Vass Vilmos (2018): Kompetenciafejlesztés a 21. században (értékteremtés és megújulás). Selye János Egyetem, Révkomárom. http://pf.ujs.sk/documents/2018-03-07_2018.01.23_Vass_Vilmos_Nyomdakesz_Belivek.pdf